

मानसी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्काय अन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह

दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको

प्रयोजनको लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

जनार्दन दाहाल

नेपाली विभाग

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं

२०६९

मानसी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्काय अन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह

दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको

प्रयोजनको लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

जनार्दन दाहाल

नेपाली विभाग

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं

२०६९

शोध निर्देशकको सिफारिस

स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका छात्र जनार्दन दाहालले मानसी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन नामको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । यस शोधपत्रमा शोधार्थीले उपन्यासकार बलदेव मजगैयाँद्वारा लिखित मानसी उपन्यासको सम्यक् विश्लेषण गर्नुभएको छ । म यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९/०३ /

.....

राजन भट्टराई

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

काठमाडौं

त्रिभुवन विश्व विद्यालय
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौं

मिति : २०६९ / /

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसका छात्र जनार्दन दाहाल स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत गर्नु भएको मानसी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रको स्वीकृत गरिएको छ ।

राजन भट्टराई

शोध निर्देशक

सह.प्रा. रमेश कुमार भट्टराई

विभागीय प्रमुख

प्रा. राजेन्द्र सुवेदी

बाह्य परीक्षक

कृतज्ञता ज्ञापन

मानसी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन विषयमा नेपाली विभाग रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस काठमाडौँबाट स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको शोधकार्य लेखनकार्यमा अनुमति पाएकोमा नेपाली विभागप्रति सादर कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्यका क्रममा आफ्नो अमूल्य समय दिई उपयुक्त निर्देशन सल्लाह सुझाव र सहयोग गरिदिनु हुने शोध निर्देशक आदरणीय गुरु राजन भट्टराईप्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधप्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गर्नुभएकोमा नेपाली विभागका तत्कालीन विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु तुलसीमान श्रेष्ठ साथै शोधपत्र मूल्याङ्कनका लागि स्वीकृति प्रदान गर्नु हुने वर्तमान विभागीय प्रमुख रमेश कुमार भट्टराईप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा सहयोग गर्दै हौसला र शीघ्रताका निम्ति प्रेरणा दिनुहुने रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली विभागका आदरणीय गुरुहरू भानु घिमिरे, चिन्तामणि भट्टराई तथा अन्य गुरुहरूप्रति म शब्दश्रद्धा अर्पण गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने सिलसिलामा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराई आफ्नो जीवनी र कृतिका विविध पक्षको जानकारी दिई आवश्यक सहयोग गरिदिनु भएकोमा शोधनायक उपन्यासकार बलदेव मजगैयाँप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै शोधकार्यका लागि आवश्यक पुस्तक उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याएकोमा रत्न राज्यलक्ष्मी पुस्तकालय, केशर पुस्तकालय केशर महल, काठमाडौँप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

मलाई उच्चशिक्षा हाँसिल गराउनको लागि आफूले अथक परिश्रम र दुःख गरी पढाइका लागि प्रेरणा र वातावरण उपलब्ध गराइदिनु हुने पुजनीय हजुरआमा रण कुमारी, बुबा खुमनाथ, आमा चन्द्रमाया दाहालप्रति हार्दिक कृतज्ञता समर्पण गर्दछु । त्यसैगरी स्नातकोत्तर अध्ययनका लागि आश्रय प्रदान गर्नुहुने भिनाजु कलम, दिदी लक्ष्मी पोखेलप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधकार्यका सम्बन्धमा विभिन्न किसिमको सहयोग गर्ने भाइबहिनीहरू विकास, विवेक, गेशराज, रीता र साथीहरू सन्तोष कार्की (विशेष सम्पादन), गोविन्द, त्रिलोचन, राजिव, श्रद्धा ढकाल (गोर्खा) र राम पाठकलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र शुद्धसँग यथाशीघ्र टङ्कन गरिदिने सुनेश श्रेष्ठप्रति पनि म कृतज्ञ छु ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

.....

जनार्दन दाहाल

नेपाली विभाग

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग काठमाडौँ

सङ्केत सूची

एस.एल.सी.	-	स्कुल लिभिड सर्टिफिकेट (प्रवेशिका परीक्षा)
एम.ए	-	मास्टर्स अफ आर्ट्स
क्र.सं.	-	क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	-	गाउँ विकास समिति
चौ.सं.	-	चौथो संस्करण
ते.सं.	-	तेस्रो संस्करण
दो.सं.	-	दोस्रो संस्करण
नं.	-	नम्बर
ने.का.	-	नेपाली काङ्ग्रेस
पृ.	-	पृष्ठ
बी.ए.	-	ब्याचलर अफ आर्टस्
मा.वि.	-	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	-	विक्रम सम्बत्
बी.पी.	-	विश्वेश्वरप्रसाद
सं.	-	संस्करण
सम्पा.	-	सम्पादक/सम्पादन
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्व विद्यालय

विषयसूची

	पृष्ठ
परिच्छेद एक : शोधपरिचय	१-५
१.१ शोधपरिचय	१
१.२ समस्याकथन	२
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य	४
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	४
१.७ शोधविधि	४
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	५
परिच्छेद दुई : बलदेव मजगैयाँको जीवनी तथा साहित्यिक रचना धर्मिता	६-२१
२.१ जन्म र जन्मस्थान	६
२.२ शिक्षा-दीक्षा	६
२.३ साहित्य लेखन प्रेरणा र प्रारम्भ	७
२.४ प्रकाशित कृतिहरू	७
२.५ बलदेव मजगैयाँको साहित्यिक व्यक्तित्व	८
२.५.१ कवि व्यक्तित्व	८
२.५.२ गीतकार व्यक्तित्व	९
२.५.३ कथाकार व्यक्तित्व	१०
२.५.४ उपन्यासकार व्यक्तित्व	११
२.५.५ सम्पादक व्यक्तित्व	११
२.६ राजनैतिक व्यक्तित्व	११
२.७ विभिन्न सङ्घ संस्थाहरूमा संलग्नता	१२

२.८	मान सम्मान तथा भ्रमण	१३
२.९	बलदेव मजगैयाँका कृतिमा पाइने विशेषताहरू	१३
२.९.१	सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्ति	१३
२.९.२	आलोचनात्मक यथार्थवादी प्रवृत्ति	१४
२.९.३	स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्ति	१५
२.९.४	मानवतावादी प्रवृत्ति	१६
२.९.५	अस्तित्ववादी प्रवृत्ति	१७
२.९.६	विसङ्गतिमूलक चिन्तनको प्रस्तुति	१७
२.९.७	नारीवादी चेतना	१९
२.९.८	यौन मनोविज्ञानको प्रयोग	१९
२.९.९	देशभक्तिपूर्ण भावना	२१
२.९.१०	सरल भाषाशैलीको प्रयोग	२१

परिच्छेद तिन : औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा 'मानसी' उपन्यासको
विश्लेषण २३-६५

३.१	परिचय र स्वरूप	२३
३.२	उपन्यासका तत्त्वहरू	२४
३.२.१	कथावस्तु	२४
३.२.२	कथानक	३०
३.२.२.१	'मानसी' उपन्यासको कथानक स्रोत	३५
३.२.२.२	कथानक ढाँचाका आधारमा 'मानसी' उपन्यास	३६
३.२.२.३	कथानक प्रकारका आधारमा 'मानसी' उपन्यास	३७
३.२.२.४	कथानक विकासका आधारमा 'मानसी' उपन्यास	३७
३.२.२.५	अन्त्यका दृष्टिले 'मानसी' उपन्यास	३९
३.२.३	पात्र	३९

३.२.३.१	कार्य वा भूमिकाका आधारमा 'मानसी' उपन्यासका पात्रहरू	४०
३.२.३.२	चिन्तनका दृष्टिले 'मानसी' उपन्यासका पात्रहरू	४४
३.२.३.३	स्वरूपका आधारमा 'मानसी' उपन्यासका पात्रहरू	४५
३.२.३.४	जीवन चेतनाका आधारमा 'मानसी' उपन्यासका पात्रहरू	४६
३.२.३.५	लिङ्गका आधारमा 'मानसी' उपन्यासका पात्रहरू	४६
३.२.३.६	आसन्नताका आधारमा 'मानसी' उपन्यासका पात्रहरू	४७
३.२.३.७	आबद्धताका आधारमा 'मानसी' उपन्यासका पात्रहरू	४७
३.२.३.८	पात्र वर्गीकरणका आधारहरू (तालिका नं. १)	४८
३.२.४	संवाद	४९
३.२.५	परिवेश	५१
३.२.६	दृष्टिबिन्दु	५२
३.२.७	संरचना	५४
३.२.७.१	आन्तरिक संरचना	५४
३.२.७.२	बाह्य संरचना	५४
३.२.८	द्वन्द्व	५५
३.२.८.१	बाह्य द्वन्द्व	५५
३.२.८.२	अन्तर्द्वन्द्व	५५
३.२.९	भाषाशैली	५७
३.२.९.१	स्तरीय र मानक भाषाको प्रयोग	५७
३.२.९.२	आगन्तुक र तत्सम पद पदावलीको प्रयोग	५८
३.२.९.३	आलङ्कारिक भाषाको प्रयोग	५९
३.२.९.४	वर्णनात्मकशैली	५९
३.२.९.५	मिथकीय शैलीको प्रयोग	६०
३.२.९.६	दार्शनिक र तार्किक भाषाशैलीको प्रयोग	६१

३.२.१० 'मानसी' उपन्यासमा प्रतीक र बिम्ब	६२
३.२.११ 'मानसी' उपन्यासमा कुतुहलता	६३
३.२.१२ 'मानसी' उपन्यासको सारवस्तु	६५
परिच्छेद चार : 'मानसी' उपन्यासको प्रवृत्तिगत अध्ययन	६८-७८
४.१ सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्ति	६८
४.२ नारीवादी प्रवृत्ति	६९
४.३ विसङ्गतिवादी प्रवृत्ति	७१
४.४ अस्तित्ववादी प्रवृत्ति	७२
४.५ स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्ति	७३
४.६ मनोवैज्ञानिक प्रवृत्ति	७५
४.७ आलोचनात्मक यथार्थवादी प्रवृत्ति	७६
४.८ मानवतावादी प्रवृत्ति	७७
४.९ भाषा प्रयोगमा विशिष्टता	७८
परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष	८०-८४
परिशिष्ट	८५-८७
सन्दर्भसामग्री सूची	८८-८९